

Jerzy Nosowski

"Mahomet et la tradition islàmique", Emile Dermenghem, Bourges 1960 : [recenzja]

Collectanea Theologica 34/1-4, 202-206

1963

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rozdział XI tłumaczy sens modlitwy rytualnej: poszczególne akty rytualne można rozpatrywać indywidualnie oraz w ich wzajemnych relacjach. Lings omawia cytowane fragmenty wypowiedzi Szejkka al-'Alawī, zawierające interpretacje najważniejszych rytualnych modlitw muzułmańskich — począwszy od Suraty pierwszej poprzez doksologie, praktykę prostracji, będącej symbolem 'wygaśnięcia' człowieka w obliczu Allaha, aż do duchowego, mistycznego zjednoczenia z Prawdą Najwyższą w 'śmierci ciała', kiedy następuje pełne poznanie Prawdy Boga, który jest Pierwszym i Ostatnim, Zewnętrznie Manifestującym się i Wewnętrznie Ukrytym, jednakże 'widziannym wszędzie tam, dokąd człowiek zwróci swe oblicze'.

Ostatni, XII rozdział, zawiera wypisy z poezji mistycznej Szejkka al-'Alawī w przekładzie angielskim Lingsa z oryginału arabskiego. Z fragmentów tych można dopiero w pełni ocenić wartość, wysoką klasę twórczości tego Mistrza sufickiego. Lings zastrzega, że tytuły dla poszczególnych fragmentów są jego własnym dodatkiem i mają być syntezą interpretacyjną treści.

Książka Lingsa nie jest bynajmniej biografią Szejkka Al-'Alawī, jakkolwiek zawiera elementy biograficzno-historyczne i autobiograficzne Mistrza sufizmu arabskiego XX wieku. Zestawienie faktów biograficznych w pierwszej części dzieła oraz treści doktrynalnej w drugiej części jest logiczne i konsekwentne, jakkolwiek nie oparte ani na porządku chronologicznym wydarzeń z życia Szejkka, ani na porządku systematycznym jego poglądów. Poszczególne grupy tematów ujmowane są raczej syntetycznie, ogólnie, a konkretne myśli ilustrowane są w dość przypadkowy sposób materiałem przykładowym zaczerpniętym z okolicznościowych wypowiedzi Szejkka Al-'Alawī bądź osób z jego otoczenia. Zrozumienie treści poglądów tego poety, ascety, mistyka, filozofa i teologa w jednej osobie wymaga uprzedniej znajomości doktryny islamu, zwłaszcza genezy tej religii — a więc treści Koranu i historii powstania tej księgi. Dla przypadkowego czytelnika książka Lingsa może nastreczyć przede wszystkim poważniejsze trudności, jednakże dla badacza religii mahometańskiej stanowi ona bardzo wartościową pozycję bibliograficzną, dającą podstawę do głębszego wnikięcia w życie duchowe współczesnego islamu na 'najwyższym szczeblu' jego rozwoju.

Jerzy Nosowski

Emile Dermenghem, Mahomet et la tradition islamique, Bourges² 1960, 192.

Praca Dermenghema jest pierwszą z serii monografii 'Mistrzowie Duchowi' wydawanej pod kierunkiem Paul-André Lesort'a. Założeniem jej jest przedstawienie w sposób przystępny dla inteligenta niespecjalisty genezy, rozwoju historycznego, istotnych elementów oraz zewnętrznych cech religii Mohameta (Muhammada), religii islamu ('poddania się Bogu'). Monografia

ma charakter popularno-naukowy i stąd pewnym mankamentem jest dość swobodne potraktowanie systemu transkrypcji terminów arabskich, dostosowanej do fonetyki francuskiej, Autor zebrał i przedstawił tu najważniejsze dane z życia i religii Mahometa korzystając z obszernej literatury fachowej z tego zakresu zarówno dawniejszej jak i najnowszej, głównie historyczno-krytycznej i historyczno-literackiej.

Całość dzieła autor dzieli na trzy zasadnicze części obejmujące kolejno: życiorys Mahometa, zasady religii mahometańskiej według tradycji islamicznej i wreszcie — wypisy z literatury islamicznej dotyczącej charakterystycznych przejawów życia religijnego mułuzmanów. Uzupełnienie stanowią tablice chronologiczne, dane bibliograficzne i ilustracje.

Wstępne wiadomości autor poświęca źródłom, a mianowicie Koranowi (Al-Qur'ān), księdze uchodzącej w świecie muzułmańskim za objawioną przez Boga Mahometowi za pośrednictwem archanioła Gabriela. Koran zawiera niektóre dane (niepełne) o życiu Mahometa, jego doktrynę religijną, prawodawstwo oraz polemiki z przeciwnikami. W znacznej mierze Koran opiera się na przejętych przez Mahometa od monofizyków syryjskich w ustnych relacjach i stąd zniekształconych opisach biblijnych (staro- i nowotestamentalnych).

Innym źródłem, uzupełniającym dane biograficzne Koranu o życiu Mahometa, jakkolwiek źródłem niepewnym, częstokroć o charakterze legendarnym, są tzw. ahādīt (l.p. hadīt), czyli zbiory tradycyjnych wiadomości o życiu Mahometa oparte na relacjach osób z najbliższego otoczenia twórcy islamu, utrwalone z biegiem czasu na piśmie. Zbiory tradycji ujęte przez Al-Buhari w oparciu o wcześniejsze zbiory Ibn Ishaq'a noszą znamiona tendencyjnego, dogmatycznego traktowania życia Mahometa i jego posłannictwa religijnego.

Trzecim wreszcie źródłem jest sīrat, czyli biografie Mahometa z VIII w. opierające się na Koranie i ahādīt lecz w formie cytatów chronologicznych i wzajemnie powiązanych: Życie Proroka (Apostoła, Pełnomocnika, Połannika) Sīratu-r-Rasūli, napisane przez Ibn Hišāma (zm. 834), uchodzi za źródło najstarsze i najlepsze, opiera się na zaginionych danych Ibn Ishaq'a.

Autor podaje w streszczeniu dość dokładnym życiorys Mahometa w oparciu o wymienione źródła a także w uzupełniającym świetle współczesnych biografów przy czym powstrzymuje się od jakichkolwiek własnych, subiektywnych komentarzy krytycznych na temat obiektywnej prawdziwości posłannictwa twórcy islamu.

W bardzo krótkim ujęciu Dermenghem podaje następnie dzieje pierwszych podbojów arabskich po śmierci Mahometa — w czasie panowania pierwszych następców jego — kalifów.

W dalszym ciągu Dermenghem omawia podstawowe tezy doktryny mahometańskiej: monoteistyczne wyznanie wiary połączone z uznaniem proroczego posłannictwa Mahometa, modlitwa rytualna, post, jałmużna prawna (obowiązkowa) i pielgrzymka do Mekki. W rozwinięciu charaktery-

styki tych pięciu zasad Dermenghem wylicza występujące w Koranie główne atrybuty Boga jako Jedynego, Prawdziwego, powołując się jednocześnie na ujęcie Blachère'a i Goldzihera w tym zakresie przy interpretacji cytowanych fragmentów Koranu. W związku z tym pozostaje także zagadnienie 'objawienia' historycznego, którego zewnętrznymi śladami są 'księgi', 'to, co zostało napisane' — maktüb. Konsekwencją nakazu głoszenia doktryny objawionej zawartej w księdze Koranu jest 'działanie' — ġihād, łączące się niekiedy z wojną za wiarę, która jednakże nie należy do pięciu 'filarów' islamu. Nabrała ona znaczenia raczej po śmierci Mahometa w okresie podbojów arabskich.

Charakteryzując praktyki kultyczne islamu i następnie przejawy kultury wyrosłej na gruncie tych praktyk i poglądów Dermenghem w zasadzie pomija zarys dziejów nauki muzułmańskiej co wymagałoby znacznie szerszego rozwinięcia tematu.

W zakresie aktualnej struktury islamu w aspekcie zewnętrznym i społecznym Dermenghem charakteryzuje ryty muzułmańskie oraz sekty, jakie powstały w ciągu wieków na tle rozbieżności w poglądach na kalifat czyli sukces władzy religijno-politycznej po Mahomecie. Autor opisuje mianowicie poglądów tzw. sunnitów, czyli zwolenników sunny, zwyczaju prawowiernego pochodzącego od proroka i jego towarzyszy, zasady zgody doktorów (iğma'), interpretację osobistą (rāy), qiyās — argumentację przez analogię i wreszcie dobro publiczne (istihsān-istiglāh) jako główne zasady sunnitów. Sunna dzieli się na cztery ryty czyli metody (madhāb), z których najbardziej ścisłymi są ryty hanbalicki i malificki.

Drugim głównym odłamem islamu są szyici (partyzanci rodziny Proroka nie uznający trzech pierwszych kalifów — jako nielegalnych). Przypisują oni prawny charakter władzy czwartego kalifa — Alego. Z zasad szyickich powstały z czasem ruchy polityczne, jak np. izmaelitów, (uznających jedynie sześciu imamów), garmatów, ansarytów (nusajrytów czyli alawitów w Azji Mniejszej).

Przeciwstawieniem natomiast szyityzmu jest harydżytyzm z eksterministycznymi szkołami azralitów, afirytów, ibadytów.

Jako powszechne zjawisko w świecie islamu Dermenghem charakteryzuje w odrębnym rozdziale najważniejsze 'szkoły', 'kierunki' i tendencje w zakresie teorii i praktyki prawa muzułmańskiego często stojącego na pograniczu etyki i estetyki życia codziennego. Również kilka słów poświęca autor spekulacji teologicznej (kalām) oraz mistryce (sufizm). Przy tej sposobności autor wspomina o szkołach 'naukowych' i 'filozoficznych' oraz kierunkach literackich i związanych z tym zagadnieniach polemik historycznych.

Znacznie obszerniejszy w stosunku do dotychczasowych rozdziałów Dermenghem przeznaczona na omówienie 'renesansu' muzułmańskiego (nahda), który, zdaniem autora, został wywołany wpływami europejskimi i religii chrześcijańskiej. Polega on na uzgodnieniu tradycji muzułmańskiej z życiem

nowoczesnym, na wcielaniu kultury arabskiej do kultury powszechnej. Trudności na tym odcinku zaznaczają się przede wszystkim w rozbieżnościach między gramatycznym językiem klasycznym arabskim a narzeczaniami, dialektami i tzw. językiem współczesnym mówionym, bardzo odrębnym częstokroć w poszczególnych krajach arabskich (np. dialekt egipski, iracki, marokański i in.). W konfrontacji języka arabskiego (literackiego) z językami europejskimi zaznaczają się także trudności natury semantycznej: niektóre terminy oddawane są w zbyt wąskim, bądź w zbyt szerokim znaczeniu. Dermenghem omawia także zagadnienie adaptacji tematyki arabskiej przez współczesnych autorów europejskich, porzucanie tradycyjnych form literackich na rzecz współcześnie popularnych, a dalej — zagadnienie konfrontacji tradycyjnej etyki muzułmańskiej ze współczesnym stylem życia moralnego, socjalnego i religijnego, rodzinnego, w czym zaznaczają się ostre różnice między teoretycznymi zasadami a codzienną praktyką ludności muzułmańskiej: to, — co jest dobre lub możliwe dla danej epoki i danych warunków nie zawsze jest możliwe i dobre w innych warunkach. Koliduje te zaznaczają się zwłaszcza na odcinku stopniowego zarzucania poligamii w świecie islamu, na odcinku praktyki rozwodów. Dermenghem przy tej sposobności wspomina dzieła kilku socjologów muzułmańskich z pierwszych trzech dziesiętków lat XX w., którzy propagowali reformy życia społecznego i rodzinnego w świecie islamu. Autor wspomina także o tendencjach reformistycznych w niektórych krajach islamu, lub w krajach, w których muzułmanie zmuszeni są do dostosowania się do panującego prawa cywilnego. (Turcja, ZSRR). Postępowe prądy zaznaczają się także w takich krajach muzułmańskich jak Pakistan, Indonezja, Afryka Północna (Maroko, Tunezja, Algieria). Dermenghem pisze także krótko o wielkim reformatorze muzułmańskim Mohammedzie Abduh, który zwalczał argumentację z autorytetu, niewolnicze naśladownictwo przejawiające się w prawie taqlid (por. dzieło Mohammada Abduh: *At-Tauhid* = wskrzeszenie teologii Al-Gazalego).

Swoje własne ujęcie syntezy problematyki islamistycznej Dermenghem kończy krótkim rozdziałem zatytułowanym 'Humanizm i religia otwarta'. Nowoczesna myśl europejska wpłynęła, podobnie jak 'falasafija' 12 w. na myśl religijną, otwartą mistykę i dynamizm islamu. Islam wniósł trwałe wartości do kultury światowej. Opierając się na Koranie i ahādīt, na naukach proroka Mahometa, islam głosi hasła humanistyczne, pokrewne chrześcijańskim, jakkolwiek nie może poszczycić się wzniosłe rozbudowaną przez chrześcijaństwo nauką o miłości bliźniego, zawartą w Ewangelii. Piętnuje on jednak egoizm, zaleca wspólnotę, solidarność rodzaju ludzkiego — przy afirmacji wszechmocny boskiej — mimo poddania się Bogu — islām, uważanemu za 'Zawsze Obecny', w sposób zatrwajający (Dieu terriblement present).

Pozostała część dzieła Dermenghema — to wypisy z literatury muzułmańskiej, najbardziej charakterystyczne, ukazujące istotne elementy doktryny islamu. Wyjątki z Koranu dotyczą takich elementów jak: teologia (atry-

buty boskie — Surata 2), pielgrzymki, historie patriarchów i proroków biblijnych, historii objawienia poprzez Księgi — Biblię i Koran, sąd ostateczny i zagadnienia eschologiczne, problematyka kary. Dermenghem przytacza też w obszernym zakresie fragmenty Koranu traktujące o Jezusie Synu Maryi (parafrazy apokryfów chrześcijańskich).

Po kilku 'wierszach mistycznych' autor przechodzi do cytowania fragmentów z ahādīṭ, o życiu Mahometa, o religii prawdziwej, o poście, o raj, o osobie Hadiḡy (żony Mahometa), o sprawiedliwości itp.

Dalsze fragmenty wypisów z literatury dotyczą nauk prawnych. Dermenghem przytacza Ibn Halduna — O źródłach prawa muzułmańskiego, Abu Hudḡa — Pięć Filarów, a następnie cytuje urywki z dzieła Al-Ġazalego (którego krótki życiorys załącza) — Księgi miłości Boga, Sidi Abderrahmana — O zasługach z recytacji Koranu, Omara Ibn- Farida — największego poety mistycznego arabskiego (także z załączonym życiorysem) — O miłości mistycznej; poety perskiego Ġami'ego — O pięknie absolutnym, Farid-Ed-Dina Attara — poety perskiego z 13 w., Ibn Arabiego — filozofa z 13 w., — Ġalal-Ed-Dina Rumi, twórcy sławnego Mevlevi czyli Derwiszów tańczących. Na zakończenie Dermenghem przytacza kilkanaście 'sentencji, anegdot i wierszy' różnych autorów muzułmańskich.

Cytowane fragmenty dzieł klasycznych autorów muzułmańskich ilustrowane są w książce Dermenghema licznymi interesującymi reprodukcjami miniatur arabskich i perskich z różnych okresów rozwoju sztuki i islamu.

Praca Dermenghema jest zwięzłą, jakkolwiek wyczerpującą syntezą najważniejszych zagadnień związanych z religią islamu i życiem muzułmanów zarówno w historycznym rozwoju jak i w strukturze współczesnej. Autor nie powstrzymuje się od własnych refleksji i interpretacji, choć je ujmuje w sposób powściągliwy i może nawet niezbyt wnikliwy. Jednakże w proporcji do swych zamierzeń czyni to w sposób zadawalający. Dziełko to posiada wartość nie tyle dla specjalistów — islamistów i historyków religii — z uwagi na ogólne, syntetyczne potraktowanie tematyki islamu — ile dla szerszych warstw czytelników zainteresowanych islamem ze względu na ożywienie się kontaktów ze światem muzułmańskim w ostatnich czasach. Popularny charakter książki zaznacza się także w jej żywym, łatwym języku oraz w atrakcyjnych ilustracjach.

Jerzy Nosowski

John Alden Williams, *Islam*, New York 1961.

Zainteresowanie krajami arabskimi w ostatnich latach sięga nie tylko zakresu zagadnień polityczno-społecznych, ale i historyczno-kulturalnych. Kultura arabska zaś przeniknięta jest religią islamu, islam bowiem jest